

HOCA AHMET YESEVÎ VE BAZI ELEŞTİRİLERİ Veysel GENÇİL*

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 24 Ekim/October 2018

Kabul Tarihi/Accepted: 27 Kasım/27 November 2018

Yayın Tarihi/Published: Aralık/December 2018

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/December

Cilt/Volume: 5 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa /Pages: 32-45

Atıf/Cite as

Veysel GENÇİL *Hoca Ahmet Yesevî ve Bazı Eleştirileri*

Bartın Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 5/2 (2018): sayfa no: 32-45

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright©

Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.

Published by Bartın University, Faculty of Sciences, Bartın, Turkey. All rights reserved.

Öz

Hoca Ahmet Yesevî, Divân-ı Hikmet’inde Kur’ân ve sünnete sıkı sıkı sarılmaya yönelik biteviye telkinlerde bulunur. O, aynı zamanda içinde bulunduğu toplumda gördüğü problemleri ele alır ve Kur’ân’ı okuduğu halde onu uygulamayan âlimi, rüşvet alan kâdıyı ve irfan yoksunu cahili tenkit eder. Ayrıca o, haksız yere fetva veren müftüden kötü huylu dervişlere, riyakâr ve menfaat düşkünlerine kadar toplumun çeşitli katmanlarında bulunan kişilerden şikâyet eder. Onun bu ifadeleri, bir insanın nasıl ve hangi davranışları sergilemesi gerektiğini gösterdiği kadar hangi hallerden uzak durulması gerektiğine dikkat çekmesi açısından kayda değer niteliktedir. Çünkü o, bu açıklamalarıyla gerçek mümin olabilmenin yolunun hayırları işlemek kadar şerlerden de sakınmaktan geçtiğini ve ancak bu suretle dengeli bir mümin olunabileceğın altını çizmiş olmaktadır. Buradan hareketle makalemizde Yesevî’nin tenkit ettiği meseleleri bütünlük içerisinde ele almaya çalışacağız. Ayrıca benzer konuları Mâtürîdî’nin de eleştirdiğine işaret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Yesevî, Divân-ı Hikmet, tenkit, ahlâk-ı zemîme, Mâtürîdî

Hodja Ahmet Yassawi and Some of His Criticisms

Abstract

Hodja Ahmad Yassawi recommends to be attached to the Qur'an and the Sunnah in his book: Divaan-i Hikmah. He also addresses the problems that he sees in the society. He criticizes the informal scholar that despite reading the Qur'an, the judge who took bribes and ignorant that lack of lore. He also complains from the mufti who unjustly give a fatwa, bad-tempered dervishes and hypocritical and interest-oriented people that about people in various layers of society. His expressed in terms of a person's attention is on what and how much the show must demonstrate behaviors should be avoided from which cases are worth recording. Because he has underlined that by means of these explanations, the way of real believers is to avoid evil as well as to process good things, and that only in this way can you be a stable believer. From here we will try to address the issues that he criticizes in our article as a whole. We will also point out that similar issues are criticized by al-Mâtürîdî.

*Arş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri ABD, vgencil@bartin.edu.tr.

Keywords: Hodja Ahmad Yassawi, Divaan-i Hikmah, criticism, bad character, al-Mâtürîdî.

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in vefatı sonrası gerçekleştirilen fetihler sürecinde İslamiyet, buralardaki kültürler ile temas etmiş, bu kültürlerin içinden gelen çeşitli toplumların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarına muvafık bir tarzda yorum ve uygulamalarına konu olmuştur. Böylesi bir durumda her bir toplum, kendi özelliklerine göre bir Müslümanlık biçimi geliştirmiştir ki bu, Müslümanlığın *yatay farklılaşması* olarak tanımlanır. Bir de aynı toplum içerisinde İslam'ın farklı bir şekilde anlaşılması söz konusudur ki bu da *Müslümanlığın dikey farklılaşması* olarak tarif edilir. Ahmet Yaşar Ocak da dikey farklılaşmanın *Yüksek Müslümanlık* ve *Halk Müslümanlığı* olarak iki kısımda ele alınabileceğini belirtir. Ona göre Halk Müslümanlığı "İslam'ın kabul edildiği tarihlerden itibaren, daha çok halk tabakaları tarafından eski inanç ve gelenekler doğrultusunda, kavmî nitelik taşıyan, kitâbî vasıflardan çok halkın geleneksel değer yargılarına uygun bir biçim almış şeklidir." (Ocak, 1993, 584-585).

Ocak'ın bu ayırımından hareket ettiğimiz takdirde peşinen belirtebiliriz ki İmam Mâtürîdî (333/944) ile Ahmet Yesevî (1167) farklı devirlerde fakat aynı topraklarda yaşamış ve Türk-İslam şuurunu inşa etmiş önemli iki mimardır. Bırakmış oldukları eserlerin ve tarihi zeminin incelenmesi durumunda görülen şey Mâtürîdî'nin Yüksek Müslümanlığı; Ahmet Yesevî'nin de Halk Müslümanlığını şekillendirmeye çalışmış olmalarıdır. Bu durumda aralarında geçen zamana rağmen her iki önder birbirlerini tamamlamış olmaktadır. Diğer bir ifade ile Mâtürîdî çoğunlukla ilmiye sınıfına, onların elit kısmına hitap ederken; Pîr-i Türkistân Ahmet Yesevî bu hizmeti halk sınıfına onların diliyle Türkçe vermiştir. Bu nedenle Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ında evliya ya da Hızır kültüne hemen hemen hiç rastlanmazken; Yesevî, hitap ettiği kesimin şifâhî ve mistik kültürün etkisinde bulunması nedeniyle bu noktalara *Dîvânu'l-Hikmet*'inde temas etmiştir. Benzer şekilde Yesevî Hız. Peygamber'in Mirâc'ına dair uzun uzun betimlemelerde bulunurken (Yesevî, 2015, 128-132) Mâtürîdî, konu ekseninde ayrıntıya girmeyi uygun bulmamakta ve "...Biz, Sıddîk'ın dediğini deriz, Hız. Peygamber demişse doğrudur, ben de bunun böyle olduğuna şahitlik ederim" demekle yetinmektedir (Mâtürîdî, VIII, 224; XI, 287).

Biz bu makalemizde ideal bir müminin nasıl olması gerektiği kadar; ne olmaması icap ettiğini Yesevî'nin bazı eleştirileri üzerinden görmeye çalışacağız. Bu çerçevede öncelikle ona ve *Dîvân*'ındaki usüle yer vereceğiz. Mezkûr eserin başından sonuna yapmış olduğumuz okumada Yesevî'nin eleştirilerinin Ahir Zaman ve Tarikat üst başlığı altında toplandığını görmekteyiz. Buradan hareketle de ilk başlık altında âlim, cahil ve bu ikisi arasında bulunan gâfil Müslümanları; ikinci başlık altında ise sahte şeyhler ve sözde sofileri Yesevî'nin tasvîrleri, dolayısıyla eleştirilerinden hareketle inceleyeceğiz. Yine bu kapsamda onun ifadelerinin çağrıştırdığı ayet ya da hadislerle atıfta bulunacağız. Ayrıca ilgili konular ekseninde Yesevî'nin selefi olan Mâtürîdî'nin konuyu teyit ya da tebyin edici düşüncelerine kısmen değineceğiz.

1. Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet'indeki Usulü

Mâtürîdî'nin *Te'vîlât'*ı incelendiğinde onun yoğun bir şekilde Maniheist, Mecusî, Râfîzî ya da Düalist/Seneviyye gibi kesimlere yönelik reddiyeleri dikkat çekecektir. Böylesi bir durumun ardında bu kesimlerin bölgede yoğun bir şekilde faaliyet sürmelerinin önemli oranda etkisi vardır. Aynı kesimler büyük çoğunluğu göçebe bir hayat süren, -Ocak'ın ifadesiyle- Arapça bir kenara okuma yazma dahi bilmeyen, mitolojik unsurla örülü, şifâhî bir din anlayışına sahip göçebe Türk topluluklarını mistik kültürleriyle etkilemişlerdir (Ocak, 1993, 587). Bu durumun farkında olan Yesevî, selefi Mâtürîdî'den farklı olarak, konargöçer Türk topluluklarına ya da halk kitlelerine onların anlayabileceği sade bir dil ile Türkçe hitap etmiştir (Yesevî, 2015, 116). Fakat bu sadeliğin yüzeysel olmadığını vurgulamalıyız. Yesevî hikmetlerini görünürde sathî olarak ifade etse de bunların ayrı bir derinliği vardır. Nitekim Yesevî, hikmetlerinin zahirine bakıp onunla yetinenlerin, kast ettiği derinliğe ulaşamayacaklarını belirtmiştir. Ona göre ancak ne demek istediğini anlamak için çaba sarf edenler *Hikmet'*lerdeki incilere ulaşabilecektir (Yesevî, 2015, 140). Yine sade bir dil kullansa da o, hitap ettiği kesimi sapkın fikirlerden arındırıp iman çizgisinde tutmayı, Ehl-i Sünnet inancına bağlılığı, şeriatî öne çıkaran tarikat anlayışını üretime dönük ve istikamet çizgisini de esas almak suretiyle sağlamıştır (İrfan Gündüz, 1993, 287).

Yesevî'yi bu başarıya sevk eden çeşitli amiller söz konusudur. O, âlim bir babanın evladıdır. Küçük yaşta babasını kaybetse de Yesevi, Arslan Baba isimli başka bir âlimin ilmi terbiyesini almaya başlamış, ardından Buhârâ medreselerinde İslâmî ilimleri tahsil etmiş (Eraslan, 1989, 159-160) ve nihayet Nizâmîye Medreselerinde ders verebilecek derecede ilmi seviyeye haiz, Hanefî esaslarını takip eden Yusuf el-Hemedânî'nin (ö. 535/1140) eğitiminden geçmiştir. Hemedânî de, İsfahan, Buhârâ ve Semerkant'ta ilim tahsil etmiş, hadis, kelim ve fıkıh sahalarda kendisini yetiştirmiş, bir müddet sonra fıkıh ve kelim arasındaki tartışmalardan sıkılıp tasavvufa yönelmiştir (Necdet Tosun, 2013, 12). Yesevî, Hıristiyanlarla Mecusilerin evlerini ziyaret eden ve bu kimseleri güler yüzle İslâm'a davet eden hocasının (Köprülü, 1981, 69; Ahmet Yesevî, 2015, 270) etkisine girmiştir. Şu farkla ki Yesevî, Farsça ve Arapça bilmesine rağmen konargöçer Türk topluluklarına onların aşına oldukları Ozan'lar gibi yaklaşmış ve Hikmet'lerini Türkçe şiirler ile inşa etmiştir. İslâmî kültürün yanı sıra sûfî dünyaya da vakıf olan Yesevî şeriat ile tasavvufu sıkıca mezc etmiştir. Hikmet'lerini nazarî bilgiler ile değil de toplumun anlayabileceği sade bir dili tercih ile oluşturmuştur. Bu sayede o, toplumda gördüğü aksaklıkları ayet ve hadislerden hareketle inşa ettiği şiirleriyle gidermeye çalışmış ve ahiretin kazanılmasının bu ahlaki şiirleri benimsemekten geçtiğini vurgulamıştır (Köprülü, 1981, 132).

Dîvân-ı Hikmet incelendiğinde Yesevî'yi başarıya sevk eden diğer bir âmil şudur: O, bu eserinde üç metoda ısrarla sarılmış görülmektedir. Bunların ilki onun "Ben Dilini" kullanmış olmasıdır. İstisnâları varsa da Yesevî'nin kullandığı bu metot hitap ettiği kesime yukarıdan bakan, onları suçlayıp aşağılayan bir dil değildir. Aksine Yesevî, şiirlerinde sürekli olarak "Hoca Ahmed'in ömrünü şeytana uymakla geçirdiğini, kimsenin nasihatini dinlemediği için cehennemi hak ettiğini düşündüğü" belirtir. O, Kur'ân'ı

okumamış hadisleri dinlememiştir. Oruç, namaz ya da hayr, ihsan ve niyâz gibi eylemlerde bulunmamıştır. Sürekli günahlar işlemiş, ahirete yönelik hiçbir çaba sarf etmemiştir. Yüzyıl gibi bir hayat da sürse sonuçta ecel gelip çatmıştır. Bu saatten sonra Ahmet ağlamasın da kim ağlasındır? (!) (Yesevî, 2015, 337-338). Dikkat edilirse Hoca Ahmet “Ben dilini” kullanmak suretiyle kendi üzerinden muhataplarına seslenmektedir. İnsanın iç âlemini çok iyi okuyan Yesevî’nin bu usulü dinleyici kitlenin kendisini kapatmasına engel olmuş, onların önyargılarını daha baştan kırmıştır. Ben de sizin gibiyim, sizdenim, aynı dertlerden ben de mustaribim hissini vermek suretiyle Yesevi, kendi düştüğü hatalara başkalarının düşmesini istemeyen bir kimse gibi davranmıştır. Onun bu usulü, aslında Kur’ân’ın da dolaylı olarak takip ettiği bir usuldür. Kur’ân, hitap ettiği kimselere geçmişten örnekler getirmekte, Peygamberlerine tabi olan veya onlara karşı çıkanların sonuçlarını aktarmaktadır. Bu, bir nevi “aynı şartlar aynı sonuçlara varır” anlamına gelmektedir. Bu, muhataba bizzat söylenmese de muhatap bunu anlayabilmektedir.

Yesevî’nin takip ettiği ikinci usul yine Kur’ân’ın takip ettiği usuller arasındadır: Mukayeseli anlatım. “Madalyonun iki yüzünü aynı anda göstermek” diye tanımlayabileceğimiz bu usulde de Kur’ân ve sünneti takip eden Yesevî, bir şeyin ne olduğunu anlatmak için o şeyin ne olmadığını göstermeye çalışmıştır. Ona göre âlim ilmiyle âmil olandır. Rüşvet yiyen, kendini beğenen, riyakârlık eden kimse Kur’ân’ı okusa da âlim değildir. İlmiyle âmil olan âlim ile söz dinlemeyen cahil de bir değildir. Dahası böylesi cahilin ölmesi yeğdir (Yesevî, 2015, 34).

Yesevî’nin takip ettiği üçüncü usul, hem Kur’ân’ın hem de hadislerin takip ettiği diğer bir usuldür: Tasvir. Kur’ân ya da hadislerde mesela bir inkârcının tasviri yapılır. Bu inkârcı bile bile inkâr edendir. Hakikati görse de yanlış seçendir. Gücün yanındadır, bu, onun haksızı haklı olarak kabul etmesine yol açar. Dünyayı sever, bu da dünyevi zenginliklere sahip olabilmek için onun her türlü ahlaksızlığı yapmasına neden olur. Fakat Kur’ân ya da hadislerin bu şekildeki tasvirleri, salt muhatabı bilgilendirmek gibi bir gayeye matuf değildir. Aksine mümin muhatapların aynı hatalara düşmelerine engel olmak amacıyla söz konusu tasvirler yapılır (Mâtürîdî, VIII, 230-231). Yesevî de aynı gayeye cahillere yönelik birtakım tasvirlerde bulunur ki bu sayede o, hitap ettiği kesimin mezkûr hatalara düşmesinin önüne geçmeyi hedeflemiş görünmektedir. O, ayrıca bununla inşa etmeye çalıştığı bir toplumda şerhlerin def’i fakat aynı zamanda menâfîin celb’ini amaçlar. Diğer bir ifade ile o, bir yandan toplumun huzurunu kaçırarak kötü şeyleri def etmeye çalışırken; diğer yandan toplumun refahını sağlamaya gayret göstermektedir.

Yesevî’nin Hikmet’lerini inşa ederken zikrettiği şiirleri Yunus Emre’nin yanı sıra Süleyman Çelebi’nin de diline dâhil olmuştur. Çelebi meşhur *Mevlîd-i Şerîf*’inin ilk bahrinin dördüncü kıtasında “Bir kez aşk ile Allah dese lisân, dökülür cümle günahlar misl-i hazân” derken Yesevî’nin şu ifadelerinden etkilenmiş gibidir: “Âşıkların yedi göğe ulaşır âhi; Allah dese, yerle bir olur her günahı” (Yesevî, 2015, 167).

Divân-ı Hikmet, Yesevî’nin de belirttiği üzere hadislerden oldukça istifade etmiştir. Onun bu yönünü inceleyen bazı çalışmalarda dikkatlerden kaçtığını

düşündüğümüz bazı hadisler vardır. Şöyle ki Yesevî “Ölmeden önce ölünüz” vb. kısa hadisleri zikretmiş olsa da o, mesela riya teması özelinde Müslim’in de kaydettiği bir hadisi şiiirine konu edinmiştir. Buna göre âlim, mücahid, zâhid ve zengin kıyamet günü Allah’ın huzuruna çıkar. Kendilerine, verilmiş olan bu nimetler ile ne yaptıkları sorulur. Onlar da “Allah’ın rızasını kazanmayı amaçladık” dediklerinde “Yalan söylüyorsunuz, siz işlediğiniz hayırları halka gösteriş olsun, diye yaptınız...” şeklinde cevap alır (Müslim, İmâre, 152). Yesevî, bu hadisi uzun bir şekilde tasvir eder (Yesevî, 2015, 249-251). Benzer şekilde kıyamet günü şefaathetmeleri umuduyla insanların başta Hz. Âdem olmak üzere sair peygamberleri teker teker dolaşmaları temasında da kendini göstermektedir. (Buhârî, Tevhîd, 36) Yesevî, bu rivayeti de ele almakta, o ânı ince ince tasvir etmekte ve sonunda şöyle demektedir:

“Kul Hoca Ahmed kıyametten söyledi bunu
Hikmet eyleyip ahaliye yaydı bunu
Ulu ulu **kitaplardan** söyledi bunu
Okuyandan dua talep eder imiş” (Yesevî, 2015, 180-182).

Son olarak Tirmizî’nin kaydettiği “Kıyamet gününde kulun hesaba çekileceği ilk ameli onun namazıdır” (Tirmizî, Mevâkit, 188) şeklindeki hadise Yesevî, küçük bir müdahalede bulunmuş ve ilk hesabın namazdan önce taharettten olacağını söylemiştir (Yesevî, 2015, 180). Bu örnekleri Yesevî’nin hadis yönünü inceleyen bazı çalışmalarda - muhtemelen zühul eseri- gözden kaçtığı için konuya dikkat çekmek amacıyla kaydettik (bkz: Yıldırım, 2016; Âşık, 1993).

Hikmet’lerin takip edilmesi sonucu dikkat çeken diğer mesele toplumun insan tipolojilerini göstermiş olmasıdır. Aynı şekilde Yesevî’nin eleştiri konusu yaptığı sosyal ve ahlaki problemlerin çeşitli devirlerde görülmesi ve bundan şikâyet edilmesi de dikkat çekicidir. Nitekim benzer tenkitler Mâtürîdî’den, Kurtubî’ye (ö. 671/1273) Kâtip Çelebî’nin *Düstûru’l-amel*’inden Koçi Bey’in *Risâle*’sine kadar pek çok âlim ve ahlakçının eserlerinde görmek mümkündür.

2- Ahir Zaman

“Gerçek âşık ahalinin Hızır’ı olur” diyen ve ümmet kaygısıyla uykusuz kalmayı Hz. Peygamber gibi tabiat haline getirmeyi gerekli gören (Yesevî, 2015, 165, 308) Yesevî, insana özel bir kıymet vermektedir. O, gerek eserleri gerekse yetiştirdiği talebeleriyle Anadolu irfanının oluşmasına vesile olmuş değerli bir ahlakçıdır. Bununla beraber o, içinde yaşadığı zaman diliminin ahir zaman olduğu düşüncesindedir. Zira artık sevgi ve şefkat kalmamıştır. Büyükler de küçükler de edebi terk eder olmuşlardır. Erkekler bir yana kızlar da dahi hayâ kalmamıştır. “Hâlbuki” der Yesevî “Hayâ imandandır” diye bir hadis vardır. Bundan başka Müslümanlar Müslümanlar ile savaşımaktadır. Haksız, haklı hale gelmekte ve yol gösterenlerin sözü de dinlenmez olmaktadır. Dahası hakikati/doğruyu söyleyen kimseye düşman olunmaktadır. Cömertlik kalkmış, yöneticiler de adaleti unutmaya başlamışlardır. Tüm bunlar da ahir zaman alametidir ve anlaşılan o ki kıyamet kapıdadır (Yesevî, 2015, 143-144).

a- Cahil Kimseler

Yesevî, *Hikmet*'inde cahile özel bir anlam yüklemiştir. Buna göre cahil, okuma-yazması olmayan bir insan değildir. Aksine cahil, okuma-yazması olsa da öncelikle Hz. Peygamber'e ümmet olma şerefının farkında olmayandır. Bu vasfa sahip kişinin yegâne amacı yemek, içmek ve cinsi münasebette bulunmaktır (Yesevî, 2015, 25). Bu kimse kendisine yöneltilen tavsiyeleri, ayet ve hadisleri dinleyip uygulamaz. Bununla beraber o, huzur başta olmak üzere tüm güzellikleri diğer bir ifade ile dünyada iken cenneti yaşamak istemektedir. Kendi zevkini tatmin endişesinden ötürü hiçbir kimse ve varlığa şefkat nazarıyla bakmamakta ve sadece bedeni arzularını tatmin etme düşüncesini taşımaktadır. Onun için herhangi bir sınır yoktur. Sınır tanımaması düzenin bozulmasıyla sonuçlandığında ortaya çıkan zulm, bu kişinin eseridir fakat buna rağmen o, zulmü sonucu neşet eden asayişsizlikten de şikâyet eder. Bu kişi ayrıca doymak bilmeyen açgözlü kimsedir/haris ve bu vasıf da düzenin bozulmasında başlı başına bir nedendir. Yesevî'ye göre böyle kimse cehenneme gitse yeğdir (Yesevî, 2015, 29).

Yesevî sadece kendisini düşünen, şefkat vasfı kendisinden alınmış olan bu gözü doymaz kişi yani cahil ile bir yerde bulunmanın cehenneme bile işkence olacağı düşüncesindedir. Bu cefaları nedeniyle ki cehennem bile bu kimse ile beraber olmayı istemeyecektir (Yesevî, 2015, 34).

Yesevî'ye göre kınanmayı hak eden bu cahil kimse kibre bürünen, kendisinden başkasına değer vermeyen, zorda olana yardım etmeyen, hiçbir şeyin kadrini bilmeyen ve asla ağzından hayır namına güzel söz çıkmayan kimsedir (Yesevî, 2015, 35). Şüphe yok ki bunlar da Hz. Peygamber döneminde O'nu reddeden kimselerin bariz vasıfları arasında da yer almaktadır.

Cahil olan kimselerin vasıfları sadece mezkûr ifadeler ile sınırlı değildir. Yesevî'ye göre bu türden kişiler evlerini saraya çevirirler. Sarayda yaşamakta bir beis yoktur. Bu nedenle onun, -evleri saraya çevirmek ifadesiyle- Tevbe 9/24 ayetini düşündüğü varsayılabilir. Nitekim bu ayette... *Kendisiyle huzur bulduğunuz konaklar... Allah'tan, O'nun Elçisi'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli geliyorsa, Allah'ın buyruğu gerçekleşinceye kadar bekleyin!* ikâzı yer almaktadır. Dolayısıyla bu kişilerin ahir zaman vasfı olarak evlerini saraya çevirmeleri Allah'ın emirlerini unutup sadece dünya için çalışmalarına yönelik bir tahzir içermektedir. Peşi sıra Yesevî cahil kimseleri eleştirirken onların vasıflarını saymaya devam eder. Buna göre cahil kimse bedenî ya da nefsî en küçük bir çıkar söz konusu olduğunda zaten dikkate almadığı dini emirleri ya da fitratın gereğini yerine getirmekten vazgeçer ve dünya sanki sermediymiş gibi hareket eder. -Bu ifadesi ile Yesevî Hümeze 104/3 ayetini hatırlar.- Kendisi ile aynı vasıflara sahip kimselerin başlarına gelenden ibret almadığı gibi Allah'ın emirlerini yerine getiren salih kişilerin davranışlarını görmezden gelir. Cahil, gafilliği nedeniyle ahiretine yönelik hayırlı bir iş yapmadığı gibi İblis'i kendisine rehber edinmiştir. Onun dediği her şeyi yerine getirir ve sanki bu yaptıklarının hesabını vermeyecekmış gibi davranır. Tüm bu vasıfları ile o, "Ölmem deyip dünyada Mevlâ'm ile" vuruşmaktadır (Yesevî, 2015, 43). Yesevî özellikle bu son cümlesi ile *İnsanı (sadece) bir sperm damlasından yarattı Ama o yaman bir hasım kesiliverdi* (Nahl, 16/4) ve *İnsan*

bilmez mi ki, kendisini bir sperm damlasından yaratmışken, yaman bir hasım kesildi Bize. (Yâ-sîn, 36/77) ayetlerini hatırlatmaktadır.

Cahil olan bu kişinin temel vasıflarından bir diğeri onun Allah'tan korkmıyışdır. Bu nedenle o, ayet ve hadislerden kendisine yöneltilen her bir ifadeyi alaya alır. Bunların hiç birini beğenmez (Yesevî, 2015, 35). Yesevî'nin bu ifadesi *Namaza çağırduğunuz zaman, onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu onların, akıllarını kullanmayan bir toplum olmalarından dolayıdır* (Mâide 5/58) ve *Hak, kendilerine gelince onu yalanladılar. Alaya aldıkları şeyin haberi yakında kendilerine gelecektir* (En'âm 6/5) ayetlerini hatıra getirmektedir. Yesevî bu türden kimselere bir söz söylemenin de aslen bir manası olmadığını düşünmektedir (Yesevî, 2015, 29, 255). Onun bu düşüncesi ise *Ey Peygamber! Kafirlikte direnenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için fark etmez. Zira onlar imana gelmezler* (Bakara 2/6) ayetinden mülhem gibidir.

Yesevî'ye göre cahilin bir diğeri vasfı şudur: Bu kişi sünnetleri önemsemeyen, günahlara aldırış etmeyen ve nihayetinde cehli oranında kibri nedeniyle sanki tanrıymış gibi davranan kişidir. Şu da bir gerçek ki böylesi kişi ahirete imansız olarak gidecektir. Sadece kendini düşünen ve bu nedenle hep daha fazla zengin olmayı hedefleyen bu kişi, belki Kârün gibi nimetleri kendinden bildiği için (bk. Kasas 28/78) gözünün önündeki nimetlere şükretmeyi aklına getirmez. Böylesi bir adamın göremediği nimetlere şükretmesi de zaten beklenemez. Dolayısıyla bu adam şükretmeye ihtiyaç duymadığı nimetlerin önemini kavrayamaz (Yesevî, 2015, 140-142).

Tüm bu vasıflarla beraber onların dünyada karşılaşacak oldukları ilk ceza, idarecilerin zulmüne uğramak (Yesevî, 2015, 59) ve bozmuş oldukları düzen nedeniyle toplumdaki kargaşadan bir şekilde cefa görmek olacaktır (Yesevî, 2015, 29).

b- İlimle Âmil Olmayan Âlimler

Mâtürîdî'ye göre ilmin, salt öğrenmek ve bilme merakını tatmin etmek için gerçekleştirilen bir eylem olarak kabul edilmesi doğru değildir. Bir üst sınırı olmadığına göre ilim, kendisiyle amel edilmek için öğrenilmelidir. Bu nedenle bir şeyi bildiği halde onu hayatına geçirmeyen kimse aslında bir şey bilmeyen kimse ile eşdeğerdedir. Her ne kadar bilinmesi gereken bir şeyi bilmediği için o kişi, bu bilgisizliğinden sorumlu tutulacaksa da ilgili eylemin gerçekleşmemesi nedeniyle bilen ile bilmeyen kişiler sonuç itibarıyla birdir. Zira asıl mesele bilmek değil, bildiği şeylerin gereğini yerine getirmektir (Mâtürîdî, C. IX, 113).

Yesevî, ilmiyle âmil olan âlimlerin pîre nasıl izzet ve ikram gösteriliyorsa aynı hürmete layık olduklarını söyler. Zira bu âlimler, insanların içine düştükleri müşküllere çözüm üretir ve doğru ile yanlışın ne olduğunu beyan ederler. Onlar, avamın bilmediği helal ve haramı öğretir ve bu sayede onlara hayat verirler. Avam ten ise âlim tendeki candır. Din ve dünya onlar sayesinde bir düzene girer. Bilerek yerine getirmeleri nedeniyle onların ibadetleri makbul olur. Âlime yer, gök ve hava ikram ederken -isterse fakir, muhtaç ve nasipsiz olsunlar- onları hor görmek revâ değildir (Yesevî, 2015, 274-275). Fakat Yesevî'nin tüm bu övgüleri ilmiyle âmil olan âlim kimseler içindir. Aksi durumdaki âlim hakkında Yesevî de Mâtürîdî gibi düşünmektedir. Daha da önemlisi o ahir zamanın ortaya çıkmasında ilmiyle âmil olmayan âlimlerin bir dereceye kadar

sorumlu olduğu kanaatindedir. Çünkü bu âlim, hâkim ve müftüler rüşvet yemeleri nedeniyle haksız hüküm vermekte, suçsuz olan sanıkları suçlu konuma düşürmektedirler. Yine mezkûr kişiler, aldıkları bu rüşvetler neticesinde yetimin malını ona bakmakla yükümlü olana bırakmakta ve sonuçta rüştünü ispat etse de hakkını teslim etmeyerek onun fakr-u zaruret içinde kalmasına yol açmaktadırlar. Bu kişiler, haksız davranışları nedeniyle sırat köprüsünden geçmeye muvaffak olamamayı ve elleri arkalarına bağlı bir vaziyette cehenneme atılmayı hak etmişlerdir (Yesevî, 2015, 91). Yesevî'nin bu son ifadesi *Elleri boyunlarına kelepçelenmiş, ayakları bukağılı olarak cehennemin daracak bir yerine tıklınca, orada yok olmak için can atarlar* (Furkân 25/13) ayetini hatırlatmaktadır.

Yesevî'ye göre ilmi sadece bilmek için öğrenen fakat onun sorumluluklarını yerine getirmeyen kimse yalnızca hamallık yapmaktadır (Yesevî, 2015, 116). Ayrıca bu âlim ve hâkim yediği rüşvetler nedeniyle akı kara göstermekte ve bir nevi eşeğe benzemektedir. Hâlbuki tatlı tatlı yese de, güzel güzel giyinse de, altından tahtlara otursa da bu âlim toprağın altına girecektir. (Yesevî, 2015, 158) Bu ifadeleriyle Yesevî, *Tevrat'ı taşıma sorumluluğu kendilerine verilip de sorumluluğunun gereğini yerine getirmeyenlerin durumu, kitaplar yüklenmiş (fakat sırtındakinin değerinden bihaber olan) eşeğin durumu gibidir* (Cuma 62/5) ayetini hatıra getirmektedir. Ona göre böylesi bir âlim ilmimi çiğnemiştir. Dünyada hemen her şeyi bilse de bu âlim, kabirde kendisine sorulacak en kolay soru olan "Rabbin kim?" sualine maruz kalacak fakat buna cevap veremeyecektir. Zira bu türden âlimlerin amacı para kazanmak ve zenginliğine zenginlik katmaktır. Ayrıca bu âlim kendini başkasına göstermek ve üstünlüğü tasdik ettirmek amacıyla ömrünü harcıyıp durmaktır (Yesevî, 2015, 127). Bu düşüncesiyle Yesevî, yukarıda atıf yapılan hadisi zihne getirmektedir. Nitekim Müslim'in kaydına göre âlim, mücahit ve zengin kıyamet günü Allah'ın huzuruna çıkar. Kendilerine, verilmiş olan bu nimetler ile ne yaptıkları sorulur. Onlar da "Allah'ın rızasını kazanmayı amaçladık" dediklerinde "Yalan söylüyorsunuz, siz işlediğiniz hayırları halka gösteriş olsun, diye yaptınız..." şeklinde cevap alır (Müslim, İmâre, 152). Bu vb. nedenlerden ötürü Yesevî'ye göre okuduğu ayetleri içselleştirmeyen ya da bunları benliğine sirayet ettirmeyen kimse âlim olamaz. Başkasını kendisine denk görmeyen, ilim sahasında diğer âlimlerin de bulunmasına rağmen sadece "ben, ben" diyen kimsenin yaptığı iş de cahillerin işidir. İblis de söz konusu cahiller arasındadır. Nitekim o da "Ben, ben" demiş ve nihayetinde büyüklenmesi nedeniyle lanetlenmiştir (Yesevî, 2015, 136-137). Bu durumda "ben, ben" demeye devam eden âlimin de aynı sonuçla karşılaşması kuvvetle muhtemeldir.

Yesevî'nin özellikle "... Yaptığı iş cahillerin işidir." ifadesi Mâtürîdî'nin konu eksenindeki açıklamalarını hak etmektedir. Şöyle ki kişi, bazı durumlarda yapmış olduğu işin hata olduğu bilmektedir. Fakat bu iş, ancak konunun öneminin farkında olmayan cahillerin yapmış olduğu bir iştir. Bununla beraber âlimin işlediği bu eylem cahilin işlediği eylem ile aynı niteliği taşımaktadır. Bu neden âlim cahil ile aynı konuma düşmüştür (Mâtürîdî, c. V, 78).

c- Cahil ile Âlim arasında Bulunanlar

Yesevî'nin hikmetleri incelendiğinde onun eleştiri konusu yaptığı kesimler kapsamında cahil ile âlim arasında bulunan bir grup olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre söz konusu kesimin ilk özelliği cemaat ile namaz kılmaya önem vermemeleridir. - Mâtürîdî de *Salâtı ikâme edin, zekâtlarınızı verin, rükû edenlerle beraber siz de rükû edin* (Bakara 2/43) ayetinin namazın cemaat ile kılınmasına yönelik bir emir olduğunu söyler (Mâtürîdî, c. I, 115)-. Yesevî peşi sıra namaza gereken önemi vermeyen bu grubun bir müddet sonra onu terk etmeye başladıklarına dikkat çeker. Ayrıca aynı kesim senede bir defa tutsalar da orucun hakkını vermemekte, şartlarını yerine getirmemekte ve ona riyâ bulaştırmaktadırlar. Namazın terki ve oruca gereken hassasiyetin verilmemesi, sonuç itibarıyla kişiyi ölüm anında imansız gitme tehlikesi ile karşı karşıya bırakmaktadır (Yesevî, 2015, 93). Yesevî'nin bu ikazı da aslında... Onlardan *sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki namazı zâyi ettiler, şehvetlerinin peşine düştüler. İşte bunlar da azgınlıklarının cezasını bulacaklardır* (Meryem 19/59) ayetini hatırlatmaktadır.

Yukarıda zikri geçen kişi cahilin bazı vasıflarını taşımaktadır. Cahil gibi bu kişinin namazını eda etmemesi, aslında onun kadrini bilmemesinden neşet etmiştir. -Özellikle sabah namazı- ezanı okunduğunda onu duysa da sabahın tatlı serinliği onu uyumaya sevk eder. Bu da onun ömrünü yele satması anlamına gelmektedir (Yesevî, 2015, 170). Yesevî bu ifadeyle *Allah, karşılık olarak cenneti verip müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır* (Tevbe 9/111) ayetine dolaylı olarak atıf yapmış gibidir. Nitekim canın ve malın Allah'a satılması O'nun emirlerinin yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. Fakat sabâ rüzgârının serinliğinin verdiği gevşeklik nedeniyle namazın eda edilmemesi, mezkûr vaktin rahatlığına bedel ömrün bir vaktinin satılması anlamına gelmektedir. Yesevî'nin "ömrünü yele satmak" ifadesiyle böyle bir düşünceyi kast ettiği varsayılabilir.

Yesevî, aynı kişinin tarikat yoluna girmediği için bu yolun lezzetini bilmediğini söyler. Bu yola girmemesinin ardında onun dünya peşinde koşmasının önemli bir etkisi vardır. Dahası dünya peşinde koşarken işlediği günahların farkında olmayan bu kişi tevbe de etmemektedir. Her ne kadar ahirete inansa da dünyaya verdiği ağırlık nedeniyle o, ömrünü yele olduğu gibi pula da satmaktadır (Yesevî, 2015, 173).

Yesevî, "Ben bir kulum" diyen kişinin, yerine getirilmesi farz olan ibadetlerin öğrenilmesi de farzdır, düsturu gereği bilgi sahibi olmasını zorunlu görür. O, bunları bilmeyen dolayısıyla Hakk'ın emrini yerine getirmeyen ve nihayetinde Allah'ın kudretini idrak etmeyen kişinin kıyamet günü yüzünün kızıl olmasından korkulacağını söyler (Yesevî, 2015, 201). Bu tahziri ile de Yesevî *Gün gelecek, birtakım yüzler ağaracak, birtakım yüzler ise kararacak...* (Âl-i İmrân 3/160) ve *Uydurduğu şeyleri Allah'a mal edip O'nun adına yalan söyleyen kimselerin kıyamet günü yüzlerinin kapkara kesildiğini görürsün* (Zümer 39/60) ayetlerine atıf yapmış gibidir.

3- Tarikat

Tarikat, Yesevî'ye göre şeriâtın bir sonraki adımı olup, onun gibi haktır fakat tarikat yolu ihlas gerektiren bir yoldur ve bu yolun taliplisine gereken ilk şey onun ihlaslı olmasıdır. Tâlip, şayet ihlaslı olursa onun pîri de bir Hızır olur (Yesevî, 2015, 27, 41).

Tarikatın hak olması nedeniyle onda şeriate muhalif bir şeyin bulunması mümkün değildir. Bu nedenle tarikata girmenin diğer şartı şeriatı bilmektir. Şeriatı öğrenen kişi bununla yetinmemeli tarikata intisap etmelidir. Marifete bunlarsız ulaşmak mümkün değildir. Ayrıca şeriatın tarikata, tarikattan da hakikate ulaşılması gerekmektedir. Çünkü şeriat yola girmek, tarikat nefsten geçmek, hakikat ise bu yolda canı feda etmek demektir. Tehlikeli ve engebeli olan bu yola girmek ve seyr-i sülükte merteye kat etmek de ancak ilmi bilen bir rehber yani bir pîr sayesinde ve onun eğitiminden geçmekle mümkün olacaktır. Bir pîrin eğitiminden geçmeyen kimse istidrâcını keşf zannedip şeytanın hükmü altına girme tehlikesiyle karşılaşır. Ayrıca kişi, doğru yaptığını zannederken imanından olur ki böylesi bir durumun farkında bile olmaz (Yesevî, 2015, 176, 196, 202, 269). Son ifadesi ile Yesevî, *Bu (şeytani dürtüler) böylelerini (hakikat) yolundan alıkoymaz ve bunlar kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar!* (Zuhur 43/37) ayeti ile *Bunlar, dünya hayatında tüm yapıp ettikleri (istikametten) sapmış olan kimselerdir: oysaki bu tipler, kendilerinin güzel ve erdemli işler yaptığını sanmaktadırlar* (Kehf 18/104) ayetinden ilham almış gibidir.

Bununla beraber bir tarikat şeyhi Cibrîl gibi güvenilir bir kimse de olsa (Şuarâ 26/193), kendisinden kerametler de saçılrsa, şeriate muhalif davranışlar sergiliyorsa ona intisap etmek bir yana kendisinden köşe bucak kaçmak gerekmektedir. Zira tarikatta şeriate muhalif bir durum olmayacağı için böylesi işler yapan kimse aslen şeyh değildir (Yesevî, 2015, 120-122, 133). Yesevî bu ifadeleriyle selefi Mâtürîdî'yi hatırlatmaktadır. Nitekim o da Hz. Musa ve salih kul kıssasında (Kehf 18/65-71) bir mürşidin şeriate muhalif bir tavır sergilemesi durumunda müridin Hz. Musa gibi davranıp bu kimseyi terk etmesi gerektiğini belirtir (Mâtürîdî, c. IX, s. 83-84).

a- Sahte Şeyhler

Hikmetleri incelendiğinde Yesevî'nin şeyh ile pîr arasında bir ayırım yaptığı görülür. İstisnası varsa da Yesevî, şeyh kavramını daha çok olumsuz vasıflar ile pîr kavramını da olumlu vasıflar ile bir arada zikreder.

Yesevî'nin eleştiri konusu ettiği şeyh, insan-ı kâmil olmadan pîrlik iddiasında bulunan kimsedir. Bu kişi, kendi yapmadığı şeyleri insanlara telkin etmektedir. Her ne kadar emr-i bi'l-marûf yapsa da bu ameli işlemedeki asli etken dünyevi nimetleri elde etme arzusudur. Böylesi vasıflara sahip kişi hâl ilmini bilebilir fakat bu kişi aslen şeyh değildir (Yesevî, 2015, 196-197). Yesevî'nin bu düşünceleri aynı zamanda pîrin de bir imtihan içinde olup onun bu imtihanı kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını ihsas ettirmektedir. Zira hâl ilmini bilmek birtakım mertebeleri aştıktan sonra ulaşılacak bir mevkidir. Bu durumda zikri geçen şeyh, Yesevî'nin de ifade ettiği üzere kemale ulaşmadan şeyhlik iddiasını taşıyan kişi konumundadır.

Yesevî yine kendi döneminde âmâdan daha kör kimselerin hiçbir ilimleri olmamalarına rağmen şeyhlik peşinde olduklarını söyler. Bunlar, beline kuşak sarmakla kendilerinin adam zannetmektedirler. Başlarına sarık sarmakla çevrelerine âlimmiş izlenimini verirler. Hâlbuki onlar, çevresindeki kişilerin mallarını kendi sahip olduklarının arasına katmaktadırlar. Dahası her ne kadar şeyhlik iddiasında bulunsalar

da bu kişiler, hitap ettiği kesimlerin hepsinden fazla günaha dalarak ömürlerini heba ederler (Yesevî, 2015, 204).

Yesevî'ye göre sahte şeyhte züht ve takvanın izleri görülmemektedir. Bu kişi sûrîdir, dışını süsler fakat içiyle asla ilgilenmez. Riya ve gösteriş ile halkı kendisine bağlamaya gayret eder. Rüyasında bir şey görse bunu kerametten sayar (Yesevî, 2015, 139). İlim bilmeyen dolayısıyla amel de etmeyen bu şeyh, bir şey okumaya kalksa onun manasını da anlayamaz. Şeyhlik makamında/mihrabında oturan bu kişinin tüm yaptığı, aslında insanlara eziyet etmektir. Her ne kadar "hû" zikrini çekse de zikir çekmekten ötürü değil, bilfiil sarhoşluğundan ötürü cezbeye gelir. O, hem nâdân hem de gösteriş budalasıdır. Herhangi bir pîrin eğitiminden geçmeyen bu kişi evvelde de hâlde de sapkındır. Bu nedenle hem sapmış hem de saptırmıştır. Yesevî'nin özellikle bu cümlesi Hz. Peygamber'in *Allah, ilmi insanlar arasından çekip almaz. O, ilmi âlimleri vefat ettirmek suretiyle ortadan kaldırır. İlimi bilen herhangi bir âlim kalmayınca da insanlar bazı cahilleri lider edinir ve onlara sormaya başlar. Bilgisi olmayan bu kimseler de ilimsiz olarak fetva verirler. Bu nedenle onlar hem kendileri sapar hem de başkalarını saptırırlar*" (Buhârî, "İlim" 34; Müslim, "İlim", 13-14) hadisini hatırlatmaktadır. Peşi sıra Yesevî, her ne kadar başkaları yüce bilseler de bu kimseleri kulağı ve kuyruğu olmayan eşeğe benzetir. Zira bunlar, herhangi bir hata yapsa ve kendilerine yaptıkları işin yanlış olduğu söylense öfkelerinden şaşkına dönerler. İnsanlar arasında gururla dolaşan bu şeyhlerin yüzlerine söylenmesi gereken şey onların ahmak olduklarıdır (Yesevî, 2015, 231-232).

Yesevî'ye göre mezkûr sahte şeyh, Müslüman olmanın getirilerinden fakat aynı zamanda nefsinin arzularına karşı koymayı beceremediğinden riyakârca etrafta dolanır ve din alıp din satar. Elindeki tespihi aslen "Gayri müslimlerin dinî alâmetleri olarak takmakla yükümlü oldukları kuşak ve kemer" olan zünnardır (Yavuz, 2013, 573). O, şeyhliği zenginlik için araç kılan, insanların kendisine rağbet etmesini ve bu sayede mülküne mülk katmayı amaçlayan bir kimsedir. Asli hedefi Allah rızası olmadığı için yapmış olduğu çalışmaların hiçbirisinin karşılığını ahirette göremeyecektir. Dahası dini dünya için araç haline getirmesi onun son nefesini imansız olarak teslim etmesine neden olabilecektir (Yesevî, 2015, 93).

b- Sahte Sofi

Yesevî'ye göre eleştirilmeyi hak edenler arasında dervişlik iddiasında bulunan sahte sofiler de yer almaktadır. Onlar görüntüleriyle sûfiye benzer. Sarıkları, cübbeleri ve ellerindeki tespihleri sûfileri andırmaktadır. Sûfilik geçer akçe olduğu için böyle giyinseler de onların her şeyi sûrîdir. Aslen ihlaslı olmadıkları için kötü huyludur ve harama bakmaktan çekinmezler. Yesevî, bu ifadeyle *Mü'min erkeklere söyle; gözlerini (haramdan) sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar! Bu, onlar için daha temizdir...* (Nur 24/30) ayetine atıf yapmış gibidir. Peşi sıra Yesevî, sahte sofilerin yiyip içtiklerinin helal mi haram mı olduğuna bakmadıklarını söyler. Bundan öte onlar, hak yemekte hiçbir beis görmemektedirler (Yesevî, 2015, 41). Bir şeyin mekruh ya da haram oluşuna bakmadan yenilmesi ise gözyaşının akmasına engel olmaktadır. Zira haram olan şeyin yenilmesi kalbin safvetinin bozulmasına bu da Allah korkusu nedeniyle ağlamanın önüne geçmektedir. Bu durumda olan sahte sofiler, zorla ve yalanla ağlamaya çalıştığı için, bu,

onlarda şiddetli bir baş ağrısına neden olmaktadır. Tüm bu vb. vasıfları nedeniyle duaları kabul olmadığı gibi onlar, sultanların türlü cefalarına maruz kalırlar (Yesevî, 2015, 28, 93).

Sahte sofi Yesevî'ye göre "Allah'ı seviyorum" dese de bu iddianın hakkını vermemektedir. Mâtürîdî gibi o da bu iddianın kuru bir şekilde kalmasını doğru bulmamaktadır. Nitekim Mâtürîdî, Allah'ı sevmenin ancak O'na itaatle ve O'nun emrini her şeyden üstün görmekle mümkün olacağını söyler (Mâtürîdî, c. I, 302). Mâtürîdî ayrıca *muhabbetullahın* tüm emirlerinde Allah'a uymak, O'nun sevdiğini sevmek; sevmediğini sevmemekle mümkün olacağını söyler. Aksi takdirde "Allah'ı seviyorum" iddiasının bir geçerliliği yoktur (Mâtürîdî, c. II, 288). Yesevî bu konuda selefi Mâtürîdî gibi düşünür. O, "Seviyorum" deyip aksi davranan kişiler yalan söylemektedir ve Hz. Peygamber "Yalancı ümmetinden değildir" buyurmuştur, der. Bu nedenle canını Allah yoluna koymaktan esirgeyen, dünyayı ahirete tercih eden ve zikir meclislerinden kaçan kimse davasının eri olmayan yalancı kimsedir. Üstelik bu kişi namazı önemsemez ve bir fakir vefat etse "Kimdir? Gidelim yardım edelim" demeye ihtiyaç duymaz. Öyleyse bu kişi "Hz. Peygamber'in ümmetindedir" diye anılmaya layık değildir (Yesevî, 2015, 110, 112).

Sahte sofiler tıpkı sahte şeyhler gibi sûfilik iddiasında bulunsalar da gaflet içerisinde dirler. Ellerinde tespih varsa da dillerinden gıybet eksik olmaz. Sureta sûfiye de sürekli kendilerini düşünmekte ve hayır namına bir şey söylememektedir. Geceleri ibadete kalkıp ağlamadıkları gibi en küçük bir cefaya da sabredemezler. Zoraki ibadet ediyorlarsa da bu ibadetin her yanında kibir ve riya vardır. Görünürdeki ağlamaları, ahvah'ları da tamamen dünyevî beklentiler nedeniyle dir. Sûfi görünmelerinin ardındaki gerekçelerden biri onun geçer akçe olması diğeri ise yapacak bir şeylerinin bulunmamasıdır. İnsanlığa herhangi bir fayda sağlamak bir yana o, herkesin onun hizmetine çalışmasını ummaktadır. Kemal yolunda bir rehberi de olmayan bu sahte sofinin elinde tespih, dilinde zemm, aklında ise sadece dünyevi zenginlik vardır. Her ne kadar bu kimse sûfi olduğunu iddia etse de o bir tersa/Hristiyan ya da cühûd/Yahudi'dir. Yesevî'ye göre böylesi bidatlere dalan kişi namaz da kılmamalı oruç da tutmamalıdır (Yesevî, 2015, 189-192).

Burada bir ayrıntıya işaret edilmesi gerekmektedir. Yesevî'nin bu ifadesi, sûfilik adını kötülemesi nedeniyle böylesi kişilerin mescitlerden uzak durmasını salıkıyor görünmektedir. Yesevî'nin selefi Mâtürîdî, Nisa 4/43 ayeti ekseninde şöyle bir açıklama yapmaktadır:

"Her ne kadar "sarhoşken namaza yaklaşmayın" diye buyruluyorsa da bu, namazı yasaklayan bir emir değildir. Zira namaz farz olan bir ibadettir. Yerine getirilmesi farz olan ibadetin bir haram nedeniyle yapılmaması söyleniyorsa bununla "haram olan şeyi terk edin" demek istenmiştir. Zira tüm ibadetlerde takaddüm eden sebeplerin nehyindeki amaç, ibadetin yerine getirilmemesi değil, ilgili sebeplerin sona erdirilmesidir." (Mâtürîdî, c. III, 238-239).

Mâtürîdî'nin bu ifadelerinden hareket edecek olduğumuz takdirde Yesevî'nin "namaz kılmayın, oruç tutmayın" ifadesi aslında "kişi mezkûr kötü vasıfları kendisinden gidersin" gibi bir anlama râci olacaktır. Tekrar Yesevî'ye dönecek olursak ona göre, içi

başka dışı başka olan bu sahte sofi Sevdiğini iddia ettiğine layık değildir. Zoraki ibadetine rağmen bununla övünen ve ucba düşen bu kimse aslında Azazîl'i hatırlatmaktadır. Nitekim o da kibri ve ucbu nedeniyle dergâhtan/makamından kovulmuştur. Öyleyse bu sofiye düşen diliyle "Allah Allah" demesi değildir. Aksine onun görevi gözlerinden Allah aşkı nedeniyle gözyaşının dökmesidir (Yesevî, 2015, 248). Yesevî'nin zikre dair sarf ettiği ifadeleri Mâtürîdî'nin düşüncelerini hatırlatmaktadır. Nitekim Mâtürîdî, kişinin sadece dil ile "Ya Azîm, yâ Kebîr" demekle Allah'ın zikretmiş olmayacağını söyler. Ona göre zikir fiilen de gerçekleşmelidir ve bu, Allah'ın emirlerini ifâ etmek ve yasaklarından kaçınmak suretiyle meydana gelir (Mâtürîdî, IX, 412).

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm, bir mümini zihni olarak inşâ ederken onun sadece nasıl olması gerektiğini belirtmekle yetinmemiştir. Kur'ân, aynı zamanda muhatabının hangi sıfatlardan uzaklaşması lazım geldiğini de belirlemiştir. Çift taraflı olarak gösterilen bu vasıfların sindirilebilmesi adına da o, çeşitli usulleri takip etmiş ve girişmiş olduğu zihin inşası sonucunda son derece haşin, acımasız ve kural tanımaz muhataplarını çok güzide insanlara yani sahâbeye dönüştürmüştür.

Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî de Kur'ân'ın usulünü takip etmiştir. Bu nedenle tasvîr, mukâyese ve "ben dilini" kullanmış, hitap ettiği kimselere yukarıdan bakmamıştır. O, bir rehberdir. O, yeni Müslüman olan göçebe Türk boylarına onların anlayabileceği sade fakat engin bir dil ile hitap etmiştir. Kısa bir zaman öncesine kadar savaştıkları İslam'ı kabul eden bir milletin onu sindirilebilmesi adına oldukça yoğun uğraş vermiştir. O, Hitap ettiği kitlenin ahlâk-ı hamîdeye sahip olmalarının aynı zamanda ahlâk-ı zemîmeden kurtulmak suretiyle gerçekleşebileceğinin farkındadır. Bu nedenle o, tasvir metoduyla ahlâk-ı zemîmenin ne olduğunu sâbit ve haklı örnekler üzerinden göstermiş ve muhataplarının aynı ahlaksızlıkları yapmamaları gerektiği bilincini aşımış ve nihayetinde Anadolu İrfânı'nın oluşmasına vesile olmuştur.

Bu süreçte Yesevî, eleştirilerini iki üst başlıkta toplamıştır. İlki ilmiyle âmil olan kimselerdir. Onlar, dünyevî menfaatleri nedeniyle Kur'ân ve sünnetin emir ve yasaklarını umursamayan kimselerdir. Yesevî, bunları âlimler sınıfından saymamaktadır. O, bu türden insanlar üzerinden yapmış olduğu tasviri eleştiriler ile de muhataplarını dolaylı olarak ikaz etmiştir. Buna göre tâlibin öncelikle ilim öğreneceği üstadını iyi araştırması gerekmektedir. Bu sayede o, kötü ahlaka sahip olan bir üstada tâbi olmayacaktır. Yine Yesevî'nin dolaylı ikazı, kişinin en azından öğrendiklerini hayata geçirme yolunda çaba sarf etmesine yol açacaktır. Yesevî'nin ikinci eleştirisi "dinin geçer akçe olması" nedeniyle dindâr ve mürşid görünen kimseler çerçevesindedir. Söz konusu kişiler mürşid ya da mürid sıfatları adı altında dünyalık kazanç elde etme peşinde olduğu için Yesevî'nin şiddetli tenkitlerine maruz kalmışlardır. Yesevî yine hitap ettiği ve İslam ile yeni tanışan Türk boylarına dinin ihlas olduğunu, herhangi bir çıkar beklentisi ile değil, sadece rıza-i ilâhi doğrultusunda davranmak gerektiğini ortaya koymaya çalışmış olmaktadır.

Tekrar ile ifade edelim ki onun çabaları semeresini vermiş ve Anadolu İrfân'ı denilen kavramın hayat bulmasına sebep olmuştur. Bu sayededir ki modern ilimleri

okumamaları nedeniyle sureta cahil addedilen binler, türlü sıkıntı içinde olsa da, her daim başkalarını kendilerine tercih eder ve Allah rızasından başka hiçbir beklenti içinde olmaksızın ellerinden gelen tüm gayreti gösterir olmuşlardır.

Kaynakça

Aşık, Nevzat (1993), “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmet Yesevî*, (ed. Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz), İstanbul: Seha Neşriyat, ss. 375-400.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl (y.y.), *Sahîh-u Buhârî*, I-VIII, İstanbul: Mektebetü’İslâmî.

Ebû Mansûr, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (2005-2010), *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I-XVII, (mürâcaa Bekir Topaloğlu), İstanbul: Mizan Yayınları.

Eraslan, Kemal (1989), “Ahmet Yesevî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), C. II, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 159-160.

Gündüz, İrfan (1993), “Ahmet Yesevî’nin Tarikat ve İrşâd Anlayışı”, *Ahmet Yesevi*, (ed. Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz), İstanbul: Seha Neşriyat, ss. 285-298.

Köprülü, Fuat (1981), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Müslim, Ebu’l-Huseyn b. Haccâc (1998), *Sahîh-u Müslim*, Riyâd: y.y.

Ocak, Ahmet Yaşar (1993), “Ahmed-i Yesevî ve Türk Halk Müslümanlığı”, *Ahmet Yesevî*, (ed. Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz), İstanbul: Seha Neşriyat, ss. 581-592.

Tirmîzî, Ebu İsa, Muhammed b. İsa (1996), *Sünenu’t-Tirmîzî*, I-VI, (nşr: Beşşâr Avvâd Ma’ruf), Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslam.

Tosun, Necdet (2013), “Yûsuf El-Hemedânî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), C. XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 12-13.

Yavuz, Yusuf Şevki (2013), “Zünnâr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), C. XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 573.

Yesevî, Ahmet (2015), *Divân-ı Hikmet*, (nşr. Hayati Bice), İstanbul, H Yayınları.

Yıldırım, Ahmet (2017), “Divân-ı Hikmet’te Yer Alan Hadislerin Kaynakları ve Değerlendirilmesi”, *Pir-i Türkistân Hoca Ahmet Yesevî*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ss. 117-148.